

De bronnen van de Heiland

Water putten met Bernardus van Clairvaux

Tamar Vertommen ocsó

“Zoals het hert dat reikt naar waar het water stroomt, zo in verlangen reikt mijn ziel naar U, o God” (Ps 42,2), bidt de psalmist. Het zijn woorden die elke Godzoekende mens volmondig kan meebidden. Mijn ziel lijdt dorst, waar kan ik verkwikkend water vinden? Dat ook Bernardus van Clairvaux (1090-1153) zich deze vraag vaak stelde, blijkt uit geschriften waarin deze cisterciënzerabt en mysticus herhaaldelijk gewag maakte van zijn zoektocht naar Gods levengevende water. Waar bevindt zich de bron van levend water? Hoe bereiken we die bron? Hoe vloeit het water tot bij ons?

Voor Bernardus is het zonneklaar dat het cisterciënzerleven een bevoorrechte weg is om God op het spoor te komen. Het mag dus niet verbazen dat een groot deel van zijn correspondentie uit zogenaamde ‘roepingsbrieven’ bestaat, uitnodigingen tot het monastieke leven. Zo tracht de nog jonge abt in een van zijn brieven Henricus Murdac, een Engelse meester van een plaatselijke school, over te halen om zijn job op te geven en monnik te worden.¹

De Heer roept uit in de tempel: ‘Wie dorst heeft, hij kome tot Mij en hij drinke!’, en ‘Komt allen tot Mij die uitgeput zijt en onder lasten gebukt, en Ik zal u rust en verkwikking schenken.’ Ben jij dan bang om te bezwijken, terwijl de Waarheid zelf belooft jou te verkwikken? Als alleen al het donkere water uit de wolken aan de hemel jou genoeg doet, met hoeveel meer vreugde zal je dan water putten uit de helderste ‘bronnen van de Heiland’? (*Epistola CVI, § 1*)

De zinsnede ‘bronnen van de Heiland’ komt uit een loflied van de profeet Jesaja (Jes 12,3). Ze komt meermaals voor in de brieven en preken van Bernardus. Maar over welke bronnen heeft Jesaja het eigenlijk?

Watervalletje
in de woestijn
van Judea.
© foto: AP.

Bronnen van de Heiland

Bernardus gebruikt niet de Hebreeuwse brontekst – anders zou hij het wel hebben over de “bronnen van het heil” – maar de Latijnse vertaling van Jesaja. Dat verklaart waarom hij spreekt over de “bronnen van de Heiland” (*fontes salvatoris*). Deze vertaling laat hem toe om in de bronnen de wonden van Christus te zien. Die kruiswonden vormen trouwens een thema dat vaak terugkomt in de homilieën van de cisterciënzerabt. Een mooi voorbeeld daarvan is de 96ste homilie in *De diversis*: de vier stromen van bloed, ontsprongen aan de wonden in de handen en de voeten van de Gekruisigde, roepen de herinnering op aan de vier stromen in het aards paradijs, de stromen die Adam en Eva kenden voor de zonde in de wereld kwam. God heeft ons echter een beter paradijs toebereid: dat van zijn Zoon die levend water schenkt.

‘Met vreugde zult gij water putten uit de bronnen van de Heiland.’ In de plaats van het paradijs dat we verloren hebben, is ons Christus, de Heiland gegeven. Zoals er aan de ene bron van het paradijs vier stromen ontsprongen om het paradijs te bevoeien, zo komen er ook uit de geheime diepten van zijn borst vier bronnen voort. Daaruit worden vier soorten water geput, waarmee de heilige Kerk over de hele wereld wordt besproeid. (*De diversis* XCVI, § 1)

Vier soorten water

Nog in diezelfde homilie benoemt Bernardus de vier bronnen, en dus ook de soorten water die we eruit kunnen putten. De vier bronnen, zo leert de honingvloeiende leraar, zijn: waarheid, wijsheid, kracht en liefde. Deze vier waterwollen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Wie van de ene drinkt, voelt zich met onuitsprekelijke zoetheid uitgenodigd om ook van de andere te drinken.

Tuin van Eden in het getijdenboek *Très Riches Heures du Duc de Berry*, miniatuur van de hand van de gebroeders Limbourg, tempera op vellum, folio 25, ca. 1415. © Musée Condé, Chantilly (Frankrijk).

Uit deze bronnen wordt water geput, uit iedere bron één soort. Uit de bron van waarheid kunnen we het water van het oordeel putten, uit de bron van wijsheid het water van de raad, uit de bron van kracht het water van de bijstand, en uit de bron van liefde het water van de verlangens. (...) Maar wat baat het ons te weten wat geoorloofd is en wat nuttig is – dat is namelijk wat het oordeel en de raad ons leren – als we vervolgens niet in staat zijn het te realiseren? Daarom moeten we na het water van het oordeel en

De vier paradijsrivieren, illustratie van Maître de Boucicaut, in: Jean de Mandeville, *Livre des merveilles*, Parijs, 1410-1412. BnF, Manuscrits, Fr. 2810 f. 222. © Bibliothèque Nationale de France.

van de raad het water van de bijstand zoeken. En verder, wat voor nut heeft het hiertoe wel in staat te zijn, als niet de liefde het doel is van dit alles? Daarom is het goed dat we na het oordeel, de raad en de bijstand, uit de bron van de liefde verlangens putten, opdat alles wat we weten en wat we zeggen, alles wat we doen en wat we lijden, ons tot het einddoel, het eeuwige leven, zou voeren. (*De diversis* XCVI, § 1)

Elk van die bronnen vindt een treffende illustratie in goed gekozen bijbelcitaties. Bernardus betoogt voorts ook dat we uit elke bron twee soorten water kunnen en moeten putten.

Zoals ik eerder al zei, is het oordeel van de waarheid tweevoudig: het leert ons wat geoorloofd is en wat niet. De raad van de wijsheid is eveneens tweevoudig. Ze leert ons twee zaken: wat nuttig is en wat niet. We moeten ook erkennen dat uit de bron van kracht twee soorten water van bijstand geput kunnen worden: het water dat de uitverkorenen hun schuld afwast en het water dat verkwikking biedt bij kwellingen. (...)

Het Lam en de vier stromen van het paradijs, opdruk op een kelkdoekje uit 1950. Het motief was al gekend in de vroegchristelijke tijd (cf. mozaïek in de apsis van de Santa Cecilia Trastevere in Rome).

Tot de bron van de liefde nodigt de stem van de Verlosser zelf ons uit als Hij zegt: ‘Als iemand dorst heeft, hij kome tot Mij; wie in Mij gelooft, hij drinke! Stromen van levend water zullen uit zijn binnenste vloeien.’ (...) Laten we dus uit deze bron het water van de verlangens putten, en laten we ook dit water opsplitsen in twee beekjes. Immers, zoals er over de ene liefde twee voorschriften bestaan, zo moeten ook onze verlangens om die voorschriften te vervullen tweevoudig zijn. Het verlangen waardoor God bemind wordt om zichzelf is iets anders dan het verlangen waardoor we onze naaste beminnen in God of omwille van God. Voor dat eerste verlangen bestaat er geen enkele maat: God beminnen, dat doe je met heel je hart, je ziel en met alle kracht. Voor het andere verlangen is er wel een maat voorgeschreven, want er is gezegd: ‘Gij zult uw naaste beminnen zoals uzelf.’ Van het eerste verlangen gloeide de Profeet, toen hij zei: ‘Zoals een hert verlangt naar de waterbronnen, zo verlangt mijn ziel naar U, o God.’ De tweede soort liefde betoonde de Apostel, toen hij de gemeente van Rome toevertrouwde: ‘Ik verlang ernaar jullie te zien, om jullie een geestelijke gave mee te delen.’ (*De diversis* XCVI, § 5)

We moeten God beminnen met heel ons hart – dat wil zeggen: in tederheid –, met heel onze ziel – dat is: op een verstandige manier – en met al onze krachten. Wie de naastenliefde met een zuiver hart beoefent, zal ongetwijfeld de liefde, die God zelf is, als loon ontvangen.²

De vier ziekten van de ziel

In een andere homilie brengt Bernardus diezelfde vier bronnen in verband met de vier ziekten van de menselijke ziel:

De gelovige ziel heeft haar eigen paradijs, weliswaar een geestelijk paradijs. Daarom is het heerlijker en geheimvoller dan het eerste, aardse paradijs. Hierover verheugt de ziel zich als over alle rijkdommen. Uit dit paradijs nu komen vier bronnen voort: waarheid, liefde, kracht en wijsheid; en uit deze bronnen worden heilzame wateren geput voor zieke zielen. De menselijke ziel lijdt immers aan een viervoudige ziekte van ondeugden, met name vrees, begeerte, eigen onrechtvaardigheid en onwetendheid. Door vrees overmand, wordt de ziel tot zonde gedreven; door de begeerte gelokt, wordt ze tot de zonde aangetrokken; door haar eigen onrechtvaardigheid volgt ze uit vrije wil de zonde na; en door onwetendheid misleid, glijdt ze af in de zonde. (*De diversis* CXVII)

In zijn wonderlijke voorzienigheid heeft de Heiland het zo beschikt, dat het water dat opwelt uit elk van de vier bronnen genezing in zich bergt voor telkens een van deze ziekten:

Mozaïek in de apsis van de basiliek van Sint-Jan van Lateranen in Rome. Uit het centrale kruis (levensboom) ontspringt de rivier van het paradijs die zich in vieren vertakt, met name in de Pison, de Gichon, de Tigris en de Eufraat, die op hun beurt de Jordaan van water voorzien.

De zielen die lijden en zuchten onder deze kwalen, troost de Profeet met de woorden: ‘Met vreugde zullen jullie water putten uit de bronnen van de Heiland!’ Tegen de kleinmoedigheid die voortkomt uit de ondeugd van de vrees, put de ziel het water van bijstand uit de bron van kracht; tegen de begeerte naar tijdelijk genot het water van verlangen dat opwelt uit de bron van de liefde; tegen de kwaal van de vrijwillige onrechtvaardigheid het water van oordeel uit de bron van de waarheid; tegen het bedrog van de onwetendheid het water van raad uit de bron van de wijsheid. En dat alles gebeurt met vreugde! (*De diversis CXVII*)

Het effect blijft niet uit: “Wanneer nu de ziel door deze wateren is verkwikt en zich heeft getooid met deze deugden, dan verruimt ze zich en gaat ze met alle heiligen begrijpen welke de breedte is en de lengte en de hoogte en de diepte van Gods heerlijkheid.”³

Het herwonnen paradijs

De vier paradijsbronnen duiken nogmaals op in de geschriften van Bernardus, verrassend genoeg in een kersthomilie, waar ze een heel andere invulling krijgen:

Het mag dan wel een klein Kindje zijn dat tot ons gekomen is, wat Hij ons bracht is niet weinig en wat Hij ons schonk niet gering. Vraag je wat Hij ons bracht? In de eerste plaats barmhartigheid, waardoor Hij ons, zo getuigt de Apostel, gered heeft. Hij bracht niet alleen voordeel voor hen die Hij toen aantrof, maar Hij is een bron die nooit uitgeput kan geraken. (*In Nativitate Domini I, § 5*)

Uit het betoog van de cisterciënzervader blijkt dat deze bron ons op vier verschillende manieren tot voordeel strekt. Zo doet ze ons het paradijs herwinnen dat eveneens door vier bronnen bevoeid werd:

Christus de Heer is voor ons een bron waarin we gereinigd moeten worden: ‘Hij heeft ons bemind en ons gereinigd van onze zonden.’ (...) Dit is nochtans niet het enige nut van water. Het wast namelijk niet alleen het vuil af, het lest ook onze dorst. (...) De wijze zegt: ‘Het water van heilzame wijsheid zal hem drenken.’ (...) Ten derde dient water voor de irrigatie, zo nuttig bij nieuwe aanplantingen die anders minder goed zouden groeien of zelfs door de droogte helemaal zouden afsterven. Wie dus het zaad van de goede werken gezaaid heeft, zoek het water van de godsvrucht, opdat de tuin van de goede levenswandel, bevoeid door de bron van de genade, niet verdroogt maar opbloeit in eeuwig groen gewas. (...)

Nu hebben wij een veel beter en heerlijker paradijs dan onze eerste voorouders. Ons paradijs is Christus, de Heer. In Hem hebben we nu al drie bronnen gevonden; laten we op zoek gaan naar de vierde. Laten we op zoek

gaan naar het hete water van onze vurige ijver om ons voedsel gaar te koken, het water dat onze affecten kruidt en kookt, en dat opborrelt uit de bron van de liefde. (...) Heeft Jesaja over deze bronnen niet voorspeld: ‘Vol vreugde zullen jullie water putten uit de bronnen van de Heiland’? (*In Nativitate Domini I, § 5-6*)

Een belofte voor de toekomst

De vier bronnen zijn ons tot lavenis in dit aardse leven. Voor het toekomstige leven belooft Christus ons echter nog een vijfde bron: de bron des levens. Bernardus legt uit:

Zolang we nog in het vlees leven, biedt Christus ons zelf deze vier bronnen aan. De vijfde evenwel, de bron van het leven, belooft Hij ons voor na deze tijd. Naar deze bron dorstte de Profeet toen hij zei: ‘Mijn ziel lijdt dorst naar God, de levende bron.’ Misschien was het om de eerste vier bronnen dat Christus aan het kruis op vier plaatsen gewond werd toen Hij nog in leven was. Om de vijfde bron werd Hij echter in zijn zijde doorboord nadat Hij reeds de geest gegeven had. Hij leefde inderdaad nog toen ze zijn handen en voeten doorboorden, opdat uit Hem vier bronnen zouden ontspringen voor ons, nu we nog in dit leven zijn. De vijfde wonde ontving Hij nadat Hij gestorven was, om voor ons, na onze dood, ook nog die vijfde bron te ontsluiten. (*In Nativitate Domini I, § 8*)

Zolang we in dit leven zijn, wordt ons een voorsmaakje gegund, maar toch hebben we nog geen deel aan de volmaakte kennis van God en aan de volmaakte liefde; we moeten ons laten leiden door het geloof en door het verlangen. De kennis is immers de vrucht van het geloof en de volmaakte liefde is de vrucht van het verlangen.

In deze tijd ‘leeft de rechtvaardige door het geloof’, terwijl de gelukzalige reeds leeft door het inzicht. In deze tijd verlangt de rechtvaardige naar God, ‘zoals een hert dat smacht naar de waterbronnen’, maar de gelukzalige kan reeds ‘met vreugde putten uit de bronnen van de Heiland’, dat wil zeggen: hij geniet van de volmaakte liefde. (...) Men omvat en begrijpt dan met alle heiligen wat de lengte, de breedte, de hoogte en de diepte is, dat wil zeggen: de eeuwigheid, de liefde, de kracht en de wijsheid, en dat alles is Christus. (*Epistola XVIII, § 2-3*)

Het aquaduct

Bernardus zou Bernardus niet zijn, als hij bij dit alles geen bijzondere rol had weggelegd voor de maagd Maria. Zij is het aquaduct. Inderdaad, zoals een aquaduct het frisse water uit de bergen naar de bevolking van de stad leidt, zo laat Maria het levende water van de onuitputtelijk bron, die God zelf is, uitstromen naar de hele mensheid.

Het hemelse paradijs, illuminatie in: Bonaventura, *Soliloquium de quatuor mentalibus exercitiis* (monoloog over de vier geestelijke oefeningen), manuscript uit de vijftiende eeuw.

Het eeuwige leven is een onuitputtelijke bron die heel het oppervlak van het paradijs bevoeit, en ze bevoeit het niet alleen, maar doordrenkt het; het is een bron in de tuinen; een wel van levende wateren die met kracht neerstroomt, en de kracht van deze stroom verblijdt de stad Gods. Wie is nu de bron des levens, tenzij Christus, de Heer? (...) Die Bron is neergestroomd tot bij ons. (...) Die hemelse waterader daalde neer via een aquaduct dat weliswaar niet de hele overvloed van de Bron schenkt, maar toch druppels van genade in onze dorre harten laat neervallen; sommigen ontvangen misschien wat meer, anderen wat minder. Het aquaduct zelf is zeker vol, opdat anderen *uit* de volheid zouden ontvangen, maar niet de volheid zelf. Indien ik me niet vergis, hebben jullie al gemerkt wie ik bedoel met dit aquaduct dat de volheid van de Bron zelf uit het hart van de Vader ontvangt en ze aan ons doorgeeft, al is dat dan niet zoals het werkelijk is, maar voor zover wij in staat zijn dit te vatten. Jullie weten immers tot wie gezegd is: 'Wees gegroet, vol van genade.' (In *Nativitate BMV*, § 3-4)

Het zijn de deugden die Maria op een uitzonderlijke en onvergelijkelijke manier beoefend heeft, die haar in staat stellen tot deze zo verheven Bron te reiken:

Zie je nu op welke wijze ons aquaduct opklimt tot de Bron, en niet alleen door haar gebed de hemelen binnendringt maar ook door haar ongereptheid die, zoals de Wijsheid zegt, iemand dicht bij God brengt. Deze Maagd was immers heilig naar lichaam en geest. (...) Ze is zeer verheven en blijft zonder smet. Ze is een gesloten hof, een verzegelde bron, een tempel van de Heer, een heiligdom van de heilige Geest. (...) Het opstijgen heeft Maria ongetwijfeld in haar hart overwogen. Dat blijkt uit haar levenswijze en haar gebed. Ze begaf zich immers met haast naar het gebergte en groette Elisabeth, en ze bleef ongeveer drie maanden in haar dienst. (...) Zij beklom het gebergte, zij wier rechtvaardigheid is als de bergen van de Heer. Deze opgang van de Maagd was nu de derde, opdat het driedubbele koord niet gemakkelijk zou breken. Haar liefde was vurig in het zoeken naar genade, haar maagdelijkheid schitterde in haar vlees en haar nederigheid muntte uit in dienstvaardigheid. Indien ieder die zich vernedert, verheven zal worden, wat is er dan meer verheven dan deze nederigheid? (*In Nativitate BMV*, § 9)

Niet verwonderlijk dat Bernardus op die manier eindigt. Van alle deugden koestert hij immers een voorkeurlijke voor de nederigheid die hij noodzakelijk acht voor iedere gelovige. Zo zegt hij elders: “Als het je niet lukt de maagdelijkheid na te volgen van de nederige, volg dan de nederigheid na van de maagd, want de maagdelijkheid is dan wel een prijzenswaardige deugd, veel noodzakelijker dan die maagdelijkheid is de nederigheid.”⁴

Zo kon Maria opstijgen tot boven de engelen om water te putten uit de Bron van de wijsheid, het Woord dat woont in ongenaakbaar licht, en het over de mensen te laten neerstromen tot lafenis van elke ziel die dorst naar levend water.

Tamar Vertommen ocsa is trappistin van de priorij Klarland in Bocholt (B) en kernredacteur van *De Kovel*.

Voor ze intrad studeerde ze klassieke filologie en theologie aan de KU Leuven. Later behaalde ze nog het diploma ‘monastieke vorming’ aan de pontificale hogeschool Sant’Anselmo in Rome.

Noten

- ¹ *Epistola CVI*, § 1. Het is ook in deze brief dat de vaak becommentarieerde uitspraak voorkomt dat je “in de bossen meer kan vinden dan in de boeken” (§ 2). De geadresseerde van de brief, Henricus Murdac, zal enkele jaren later inderdaad zelf intreden in Clairvaux, en vervolgens abt worden van twee andere kloosters.
- ² Cf. *De diversis XCVI*, § 6.
- ³ *De diversis CXVII*, § 6.
- ⁴ *Super Missus est I*, § 5.